

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ «ІЗБОРНИКА 1073 р.»: ЕТИКА

Стаття присвячена дослідженню філософської термінології «Ізборника 1073 р.» – давньослов'янської рукописної книги XI ст. На відміну від часто студійованого уривку, названого «філософським трактатом» (Б. Пейчев) у складі «Ізборника» (арк. 222 зв. – 237), автор звертає увагу на інший фрагмент, а саме на главу, що називається «Йосипа з Маккавеїв» (арк. 60 зв. – 62), яка є перекладом з греки окремих уривків 4-ї книги Маккавеїв. Оскільки фрагмент присвячений питанню, як може розмисел керувати пристрастями, він містить, окрім гносеологічних, достатньо велику кількість етичних термінів, таких як «насолода», «страждання», «розумність», «мужність», «розсудливість», «справедливість» тощо. Фрагмент, по суті, являє собою найпершу спробу перекласти слов'янською мовою грецькі етичні категорії «φρόνησις», «ἀνδρεία», «σωφροσύνη», «δικαιοσύνη», «ἡδονή», «πόνος». На прикладі цього уривку автор статті показує, як у платонівсько-аристотелівську термінологічну матрицю, покладену в основу фрагмента, влітали християнські впливи, привнесені вже слов'янським перекладачем. Окрім того, аналіз іншої групи етичних термінів, пов'язаних із «видами пристрастей» («хіть», «радість», «страх», «смуток», «презирство», «хула», «користолюбство», «марнославство», «сварливість», «зздрість» тощо) показує, що деякі зі слів, підібраних давнім перекладачем, введені згодом у літературну українську мову, можуть удало використовуватись навіть сучасним дослідником чи перекладачем. Проведене дослідження також демонструє активний процес інкорпорації у вітчизняну культуру ще у XI ст. античних філософських ідей, зокрема грецького вчення про чотири чесноти («ἀρετή») у інтерпретації Платона із модифікаціями Арістотеля, ідеї про керівну роль розмислу в душі людини, аристотелівського вчення про види пристрастей тощо. Це дає нам змогу по-іншому оцінити присутність філософської складової в киево-руській культурі в найбільш ранній період її становлення та розвитку.

Ключові слова: «Ізборник 1073 р.», філософська термінологія, «розумність», «мужність», «розсудливість», «справедливість», «пристрасть», «насолода», «страждання».

У попередній публікації з такою ж назвою [Киричок, 2020] була спроба привернути увагу до цікавого фрагменту «Ізборника 1073 р.», який називається «Йосипа з Маккавеїв» [див.: Изборник Святослава 1073 года. Факсимильное издание, арк. 60 зв. – 62]. Інші історико-філософські дослідження «Ізборника» обходили його увагою, зосереджуючись переважно на іншому уривку, що дістав серед вчених назву «філософський трактат» [див.: Пейчев, 1983]. Цей фрагмент, як зазначалось, цікавий, насамперед, першою спробою передати старослов'янською мовою складну грецьку філософську термінологію. За змістом цей уривок є виписками із IV книги Маккавеїв, які спочатку зібрав грецький укладач оригіналу пам'ятки, згодом із грецької у Болгарії текст було перекладано старослов'янською і, найімовірніше, просто переписано руськими скрипторами, завдяки яким ми й отримали цю видатну пам'ятку писемності.

Якщо у попередньому начерку були розглянуті поняття, що умовно відносяться до філософії пізнання, то тут буде здійснена спроба проаналізувати термінологію, яку знову ж таки умовно можна віднести до галузі етики. Нагадаю, що уривок присвячений популярному з часів античності питанню: «у який спосіб розмисел може приборкувати чи стримувати пристрасті і керувати ними», а також визначенню, «що є розмисел, а що є пристрасть, які бувають види пристрастей» та з'ясуванню «чи всі види пристрастей може стримувати розмисел» (арк. 60 зв.).

Почнемо, як і минулого разу, зі спроби перекладу фрагмента старослов'янського тексту *Ізборника 1073 р.*, у якому використовується українська етична термінологія, що видається найбільш відповідною до змісту уривка:

«Моудростьнии же видове соуть четыре: моудрость, прауда, цѣломоудрые, доблѣсть, истовѣе же всего, есть моудрость, отънюдоу же страстьнии помыслъ есть и съдолѣвасть, страстьмъ же естьствѣ обѣдържашти есте двѣ: сласть и болѣзнь. сии же обѣ и при дшѣи еста, многа же и о сласти и болѣзни, блѣагыихъ соуть съподобия, прѣжде оубо сласти есть похоть, по сласти же радость, прѣжде же болѣзни есть страхъ, по болѣзни же печаль, ярость же гнѣвою обѣа, страсть есть, сласти и болѣзни, въ сласти и злонрави, любви многообразнѣиши всѣхъ соупти, страстьная, вѣ дшѣи оубо прѣзорство, и хоула, и златолюбие, и славалюбие, и любопрѣние, и зависть, по плѣти же вседѣство, и ласкърдие, и єдинодѣие» (арк. 60 зв. – 61).

Мудрості ж є чотири види: «розумність», «справедливість», «розсудливість», «мужність». Найперша (у слов'янському оригіналі «истовѣе же всего», яке можна перекласти як «найбільш точна», «істинна», «вірна». – О.К.) ж з усіх – «розумність», яка якраз і долає пристрасний помисел. Пристрастей, що єство (у гр. оригіналі: «φύσει» – «натуру», «природу», «єство» (див.: *Ізборник великого князя Святослава Ярославича*, 1882, с. 151). Тут вжите у значенні «людське єство») охоплюють («обѣдържашти» можна також перекласти, як «тримають у владі», «тримають у полоні» (див.: *Срезневский*, 1902, стб. 563–564) є дві: насолода і страждання. Вони ж обидві й при душі знаходяться. Багато й у насолоді й у страждання добрих (у оригіналі «блѣагыихъ» (арк. 60 зв.) наслідувачів. Насолоді передує хіть, слідує ж – радість, страждання передує страх, слідує – смуток. Лють же щодо гніву є загальною пристрасною і щодо насолоді й страждання. В душі, отже, презирство (у оригіналі «прѣзорство», яке ще може бути перекладене як «шихатість», «зарозумілість», «презирство», «зневага» (*Срезневский*, 1902, стб. 1649), і хула і користолюбство, і марнославство, і сварливість, і задрість, у тілі ж – всеїдство, ненаситність, одноїдство.

1. «Розумність», «мужність», «розсудливість», «справедливість»

У цих «видах мудрості» (у *Ізборнику 1073 р.* «моудрость», «доблѣсть», «цѣломоудрые», «прауда» (арк. 60 зв.); у гр. оригіналі: «φρόνησις», «δαιοσύνη», «σοφροσύνη», «ἀνδρεία» (*Ізборник великого князя Святослава Ярославича 1073 г.* 1882, с. 151) не важко впізнати античну топіку, виток якої сягають ще грецької системи з чотирьох «чеснот» («καλοποία», «ἀγαθοεργία», «ἀγαθολογία», «ἀγαθολογισμός» «αρετή»), які згодом перейшли в християнство під виглядом так званих «кардинальних» добродієностей. Із самого початку, принаймні у тих випадках, коли вони позначались терміном «αρετή», чесноти пов'язувались із благородним походженням («ἀριστοφ») і владою («ἀρχή»), часто виступаючи характеристиками правителя, або й цілого полісу (*Платон*, *Держава IV*. 427e). Щоправда, з термінологічної точки зору існували різні версії цієї четвірки. У нашому випадку, очевидним є те, що система чеснот *Ізборника 1073 р.*, яка до слов'янського переписувача була використана автором IV книги *Маккавеїв*, укладачем грецької флорилегії та болгарським перекладачем, – це класична давньогрецька четвірка, а якщо бути точним – платонівська (*Платон*. *Держава IV*. 427e, VI. 487a), модифікована Арістотелем. Видозміна полягала (1) у запровадженні терміну «φρόνησις» – «розумність», «хитрість», «спритність» (<https://logeion.uchicago.edu/φρόνησις>), у арістотелівській інтерпретації здатність приймати швидкі практичні рішення щодо людського життя, відрізнати користь і шкоду для людини (*Арістотель*, *Нікомахова етика VI* 5. 1140a – 1140b.). У платонівській четвірці на місці «φρόνησις» вживається така характеристика як «σοφή» (*Платон*, *Держава IV* 427e.), що означала не тільки «розумний» чи «мудрий» загалом, але й «хитрий» чи той, що має вміння, кваліфікацію у будь-якому ремеслі. Ця чеснота, за

Платоном відповідає «логосній» («λογική») частині душі. Цікаво, що болгарський перекладач, очевидно маючи перед собою в оригіналі аристотелівський термін «φρόνησις», чомусь вирішив перекласти ближче до Платона, використавши не зовсім доречний тут термін «моудрость» (арк. 60 зв.; у Арістотеля «розсудливість» («ἡ φρόνησις») і «мудрість» («ἡ σοφία») чітко розведені, див.: *Арістотель*, Нікомахова етика VI). Інші чесноти повністю відповідають платонівським: це (2) «ἀνδρεία» (мужність, відвага, «доблесть», «здатність до подвигу» (*Платон*, Держава IV 427 е.) – характеристика «гнівної» («θυμοειδές») частини душі перекладена як «доблесть»; (3) «σωφροσύνη» (розсудливість, з відтінком утримання від пристрастей, у Платона вживається також «σώφρων» (*Платон*, Держава IV 427 е.) – «розсудливий», той, що володіє тверезим розумом, здоровим глуздом, як характеристика «спраглого» начала душі («διψόσα», «διψώντος»), знову ж таки не зовсім точно перекладена як «цїлмоудрыє», та (4) «δικαιοσύνη» («справедливість», у Платона вживається також «δικαία» («законний», «справедливий», «той що відповідає звичаям», «упорядкований», «цивілізований» (<https://logicion.uchicago.edu/δίκαιος>), цілком адекватно перекладена старослов'янським багатозначним словом «праўда». Саме ця чеснота, як відомо, у Платона була своєрідною системоутворюючою, об'єднуючою (*Платон*, Держава IV). Визнання «моудрості», себто «розумності» головною чеснотою (в оригіналі «κυριότης») цілком ймовірно відбулося під впливом стоїчної традиції.

Четвірка чеснот у платонівсько-аристотелівській інтерпретації згодом набувала нових відтінків у філософії Амвросія Медиоланського [Ambrosius Mediolanensis, col. 57–58, 60] й Томи Аквінського (Sum. Theol., II–II, 1–170), вона стає основою християнських «кардинальних чеснот», доповнених «теологічними чеснотами» («віра», «надія», «любов») із першого послання апостола Павла до Коринтян (1 Кор. 13: 13), буде розроблятися у політичній філософії Візантії, а у Русі відіб'ється у характеристиках князів, уміщених у літописах, гомілетичі, агіографії, епістолярній спадщині, паломницьких творах [Див. про це: Аверинцев, 1988; Курбатов, 1984, С. 98–118; Горський, 1988, с. 176–177; Киричок, 2007; Киричок, 2013]. Однак у нашому тексті цих впливів не було з простої причини – всі вони відбувалися пізніше ніж формувався матеріал IV книги Маккавеїв, яка стала основою розглядуваної статті грецького варіанту «Зборника 1073 р.». Однак болгарський перекладач ймовірно відчував не тільки серйозну проблему з перекладом грецької термінології, але суто християнський вплив.

Почнемо з не дуже вдалого перекладу «φρόνησις» як «моудрость», що призвело до нісенітничі: одним із видів мудрості визнається мудрість (для українського перекладу було вибрано термін «розумність», що мабуть найбільше відповідає змісту грецького «φρόνησις»). Але так склалося, що саме це слово закріпилося у четвірці чеснот, яка вживалась в Русі, наприклад, у згадуваних характеристиках князів. Хоча «мудрість» не прерогатива у цих образах (автори епітафій віддають перевагу «мужності» та іншим чеснотам), але час від часу вона все ж таки зустрічається, як наприклад у статті про князя Бориса Святославича у джерелах північно-західноруської редакції анонімного «Сказання», де говориться, що Борис «в обітництвах був мудрий» («въ вѣѣте мѣдръ» [Бугославський, 1928, с. 59]). Поширеними були й характеристики типу «були ці мужі мудрі й тямущі» [Полное собрание русских летописей (ПСРЛ), 1997, стб. 9, 84], а один із князів, а саме Володимир Василькович у «Галицько-Волинському літописі», навіть визнається «великим книжником і філософом» («книжникъ великъ и философъ. акогоже не быь^ во всеи земли и ни по немь не боудеть» (ПСРЛ, 1998, стб. 913)).

Християнський вплив на болгарського перекладача відчувається при спробі перекласти слово «σωφροσύνη» популярним серед християн терміном «цїлмоудрыє», хоча «ἀνδρεία» («мужність») він перекладає цілком «світським», можна навіть сказати, з дещо «військовим» відтінком словом «доблесть». «Цїлмоудрыє» вже в ті часи мало відтінок «тілесної чистоти» [див.: Срезневский, 1912, стб. 1453–1454], а не просто «розсудливості». Загалом, здається, така тенденція вималювалася у християнських перекладачів, адже, як відомо, ця чеснота пов'язана із тим началом душі, яке Платон називав позначав словами:

«διψῶσα», «διψῶντος», котрі у давньогрецькій мові були пов'язані зі «спрагою», з бажанням пити («πιεῖν»), а також із давньогрецьким «διψα», що означало одночасно спрагу як «бажання пити» і спрагу у непрямому значенні слова, як «потяг», «пристрасть» (Платон, Держава, IV 439d – 441b). Однак у християнських мислителів поле цього значення часто звужувалося до тілесного, сексуального потягу. Наприклад, Григорій Нисський, для позначення третьої частини душі використовує лексему «ἐπιθυμία», похідну від «ἐπιθυμέω», яка у перекладі означає «бути гаряче прив'язаним, або закоханим» (<https://logeion.uchicago.edu/ἐπιθυμέω>). Один із старослов'янських перекладів Григорія досить точно підбирає для нього слово «похотьноє». Звісно, що термін, який вживає філософ, так само, як і термін, що його використовував слов'янський перекладач, майже не відповідають першоджерелу, з якого вони були запозичені – платонівській теорії «спраглої» начала душі. Відбулося звуження смислового поля поняття, внаслідок якого «спрага» перетворилась у «хіть», а протилежним за значенням до нього стало «цѣломоудрыє» [Див. про це: Киричок, 2012; Киричок, 2016]. Серед Руських пам'яток ми маємо й інші приклади використання слова «цѣломоудрыє» для перекладу грецьких слів, пов'язаних із «σωφροσύνη», наприклад, у «Єфремівській кормчій», чи «Златоструї» [див.: Срезневский, 1912, стб. 1453–1454]. Найоптимальніший варіант перекладу термінів «доблєсть» і «целомудріє», є, напевно, «мужність» і «розсудливість». Перший термін розширює смислове поле, охоплюючи здатність до сміливого вчинку не лише з військовою метою, а другий – більше відповідає оригіналу.

Така ж сама четвірка категорій використана й в іншому фрагменті «Ізборника 1973 р.» («моудрость», «доблєсть», «цѣломоудръство», «правьда» (арк. 231).

2. «Пристрасть» та її різновиди: «насолода» і «страждання»

Для більш глибокого розуміння цих категорій (в «Ізборнику 1073 р.»: «страсть», «сласть», «болѣзнь» (арк. 60 зв.); у гр. оригіналі: «πάθος», «ἡδονή», «πόνος» (Ізборник великого князя Святослава Ярославича 1073 г., 1882, с. 151) слід пам'ятати, що термін «πάθος», який перекладають як «страждання», «нещастя», «хвороба», «пристрасть», «потяг», «лихо» у грецькій мові переважно вказував на пасивну роль того, хто все це відчуває, позначав дію зовнішніх сил, відносно людини (<https://logeion.uchicago.edu/πάθος>). Дихотомія «насолода» («ἡδονή») / «страждання» («πόνος»), що має довгу філософську історію, у «Ізборнику 1073 р.» передається поняттями «сласть» і «болѣзнь» (арк. 60 зв.). Звісно, вченого чи перекладача, який працює зі слов'янським текстом може ввести в оману слово «болѣзнь», яке вже тоді мало зміст близький до сучасного, себто стосувалося не страждання загалом, а лише одного із його видів – хвороби [Срезневский, 1893, стб. 144] (термін «сласть» – що означав «пристрасть», «насолоду», «задоволення» [Срезневский, 1912, стб. 412–413] загалом відповідає за семантикою гр. «ἡδονή» – «радість», «насолода», «задоволення», «приємність» (<https://logeion.uchicago.edu/πάθος>). Гр. «πόνος» означало «біль» лише в одному із значень, у інших – загалом фіксуючи будь-яке страждання, а інколи й тяжку працю [Дворецкий, 1958, с. 1354–1355]. Це також слід враховувати, працюючи з термінологією «Ізборника 1073 р.» Цілоком ймовірним джерелом фрагменту може бути філософія Арістотеля, про що свідчить накладання пристрастей на дихотомію насолода/страждання, розрізнення духовних і тілесних страждань тощо. У перекладі Віктора Ставнюка аристотелівська паралель із викладеними в «Ізборнику» міркуваннями звучить так: «Пристрастями, [або переживаннями], я називаю потяг (ἡ επιθυμία), гнів (ἡ οργή), страх (ὁ φόβος), відвагу (το θάρρος), задрість (ὁ φόβος), радість (ἡ χαρὰ), любов (ἡ φιλία), ненависть (το μίσος), тугу (ὁ πόθος), задрість (ὁ ζήλος), жалість (ὁ ἔλεος) - узагалі [все], чим супроводжується задоволення (ἡ ἡδονή) чи страждання (ἡ λύπη)» (Арістотель, Нікомахова етика, II. 4(5) 1105b 20 [цит. за: Арістотель. Нікомахова етика, 2002, с. 69; Див. також: Книги Маккавеев, 2014, с. 436]).

3. Види пристрастей

Спробуємо розглянути категоріальну матрицю, що відображає пристрасті, і містить відповідно грецький термін, його еквівалент запропонований перекладачем протографа «Ізборника 1073 р.» та наш український відповідник:

«ἐπιθυμία»	«похоть»	«хіть»
«χαρά»	«радость»	«радість»
«φόβος»	«страх»	«страх»
«λύπη»	«печаль»	«смуток»
«ἀλαζονεία»	«прһзорство»	«презирство»
«βλασφημία»	«хоула»	«хула»
«φιλαργυρία»	«златолюбіє»	«користолюбство»
«φιλοδοξία»	«славалюбіє»	«марнославодство»
«φιλονεικία»	«любопрһниє»	«сварливість»
«βασκανία»	«зависть»	«заздрість»
«παντοφραγία»	«всеһдство»	«всеїдство»
«λαιμαργία»	«ласкърдіє»	«ненажерливість»
«μονοφραγία»	«єдиноһдіє»	«єдиноїдство»

Проблемними з точки зору перекладу тут є декілька понять:

1. «**Хула**» (гр. «βλασφημία» [Ізборник великого князя Святослава Ярославича 1073 г., 1882, с. 151], старосл. «хоула» (арк. 60 зв.) – слово не особливо поширене в сучасній українській мові, тим більше у філософських текстах чи перекладах. Грецький відповідник позначає нешанобливе висловлювання про інших людей (<https://logeion.uchicago.edu/βλασφημία>), а згодом набувши релігійного змісту воно почало позначати ще й нечемне висловлювання про Бога (Ibid., див. також: Срезневський, 1912, стб. 1420). Видається, що збереження старослов'янського терміну в українському перекладі найбільш доречно через те, що воно охоплює і перше, і друге значення.

2. «**Користолюбство**» (гр. «φιλαργυρία» [Ізборник великого князя Святослава Ярославича 1073 г., 1882, с. 151], старосл. «златолюбіє» (арк. 60 зв.). Сучасні терміни «жадібність» чи «скупість» не зовсім відповідають тому, про що йдеться у фрагменті. І в грецькому, і в церковнослов'янському варіанті лексеми мали прив'язку до матеріальних благ чи грошей. «Φιλαργυρία» – буквально «любов до срібла» (φίλος + ἄργυρος), старослов'янське «златолюбіє» (любов до золота).

3. «**Марнославодство**» (гр. «φιλοδοξία» [Ізборник великого князя Святослава Ярославича 1073 г., 1882, с. 151], старосл. «славалюбіє» (арк. 60 зв.). У сучасній українській мові «марнославодство» (любов до слави) інколи розглядають як синонім «честолюбства». Однак для Давньої Русі поняття «честь» і «слава» мали різний зміст і стосувалися різних категорій людей. Свого часу Юрій Лотман вказав, що «честь» в Русі не була рисою, що могла характеризувати будь-яку людину, незалежно від її соціальної належності, а виступала атрибутом «визначеної соціальної категорії і у визначеному соціальному контексті» [Лотман, 1971а, с. 101]. На думку вченого, «честь» і «слава» «...ніколи не вживались як взаємозамінні синоніми... “честь” – атрибут молодшого феодала., “слава” – атрибут лише однієї – вищої ступені феодальної ієрархії (тобто князя. – О.К.)» [Лотман, 1971а, с. 101; цю позицію розкритикував О. Зимин, див.: Зимин, 1971, с. 464–468, що змусило Ю. Лотмана навести нові аргументи: Лотман, 1971b, с. 469–474]. На цю думку його напшовхнули літописні шаблони типу «ишучи себе чти, а князю слави» тощо.). Таким

чином, найадекватнішим перекладом цієї категорії видається «марнославодство», а не «честолюбство».

4. «**Заздрість**» (давньогр. «βασιλία») [Ізборник великого князя Святослава Ярославича 1073 г., 1882, с. 151], давньосл. «зависть» (арк. 61). Найбільш адекватним терміном для перекладу буде «заздрість», а не «заздрістність», адже йдеться про процес, а не властивість. Про потяг і пристрасть, а не про характеристику індивіда. Для розуміння цієї категорії слід враховувати, що «заздрість» у грецькій культурі, так само й у слов'янській напряду пов'язувалась із магичною дією, яка називається «лихе око» – віра у можливість нашкодити своєю заздрістю іншій людині.

5. «**Всеїдство**», «**ненажерливість**», «**єдиноїдство**» (гр. «παντοφαγία», «λαίμαρτία», «μονοφαγία») [Ізборник великого князя Святослава Ярославича 1073 г., 1882, с. 151], старосл. «всеїдство», «ласкърдіе», «єдиноїдіе» (арк. 61). Виділення цих трьох вельми специфічних пристрастей, пов'язаних із уживанням їжі видається дивним сучасному читачу. Однак обмеження у їжі, які заперечують «всеїдство» – давня антична традиція (піфагорійська, епікурійська та ін.) і одна із засад юдаїзму, до якого можна умовно віднести джерело грецького оригіналу «Ізборника 1073 р.», а саме IV книги Маккавевів. Найпроблематичнішим є термін «єдиноїдіе» («μονοφαγία»), який у сучасній мові позначає зацикленість на одній їжі, або, як дехто пропонує, «таємне вживання їжі», «вживання їжі на самоті» [Книги Маккавеев, 2014, с. 436–437]. Ймовірнішим видається перший варіант. Принаймні, у такому значенні ці три вади вживались у грецьких текстах пізніших часів [див., наприклад: Anecdota graeca e codd. Manuscriptis bibliothecarum oxoniensium, 1836, p. 28].

Отже, проведене дослідження дає підстави зробити висновки про важливу роль цього фрагменту «Ізборника 1073 р.» у формуванні давньослов'янської етичної термінології, яка частково може використовуватись і зараз. Процес пошуку давньослов'янських відповідників грецьким термінам був досить складним і це має враховувати сучасний дослідник і перекладач, адже зовнішня подібність слів до сучасної української мови, аберації значень, неперекладності можуть ввести в оману сучасного вченого. З іншого боку, звертаючись до відомих чи гіпотетичних протографів та першоджерел українських пам'яток, ми наочно бачимо, як наполегливо інкорпоровались у давньослов'янську писемну культуру античні філософські ідеї, формуючи тим самим основу мислення наших пращурів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Аверинцев С. С. Русь и Византия: два типа духовности. *Новый мир*. 1988. № 7. с. 210–220.

Аристотель. Нікомахова етика / Αριστοτελους. Ἠθικὰ Νικομάχεια / Пер. з давньогр. В. Ставнюк. К.: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.

Бугославський С. Анонимное Сказаніе о свв. кнн. Борисе и Глебе въ Северо-западно-русской редакціи. *Україно-руські пам'ятки XI–XVIII вв. про князів Бориса та Гліба*. К.: Друкарня Академії Наук, 1928. С. 56–71.

Горский В. С. Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – нач. XII вв. К.: Наук. думка, 1988. 213 с.

Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. М.: Гос. и-во иностранных и национальных словарей, 1958. Т. 2: М – Ω. 1904 с. (860 с. – 2 том).

Зимин А. А. О статье Ю. Лотмана «Об оппозиции честь-слава в светских текстах Киевского периода». *Труды по знаковым системам*. 1971. № 5. С. 464–468.

Ізборник Святослава 1073 года. Факсимильное издание. М.: Книга, 1983. 266 л.

Киричок О. Б. Деякі аспекти перекладу філософської термінології «Ізборника 1073 р.»: філософія пізнання. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, 2020. (63), с. 89-97. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2020-63-10>

Киричок О. Б. Особливості вживання і перекладу давньослов'янської політичної термінології. *Мова: класичне – модерне – постмодерне: збірник наукових статей* / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»; відповід. ред. В. М. Ожоган. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. Вип. 2. С. 71–81.

Киричок О. Б. Набір чеснот ідеального правителя. *Духовні традиції в Українській культурі*. К.: Фенікс, 2007. С. 24–29.

Киричок О. Б. Поліфункціональність антропологічної та політичної лексики у слов'янському перекладі «*Epistola saonica*» Григорія Ниського. *Наукові записки. Серія «Філософія»*. Вип. 10. Острог: Видавництво НаУОА, 2012. С. 162–171.

Киричок О. Б. Образ «ідеального князя» як ампліфікація етичних топосів давньоруської людини. *Несторівські студії: Людина доби Давньої Русі. Історико-філософські та релігійнознавчі аспекти*. К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2013. С. 14–18.

Книги Маккавеев / Перевод с древнегреческого, введение и комментарии Н. В. Брагинской, А. Н. Коваля, А. И. Шмаиной-Великановой; под общ. ред. Н. В. Брагинской; научный редактор М. Туваль. М.: Мосты культуры/Гешарим, 2014. 632 с.

Курбатов Г. А. Политическая теория в Византии. Идеология императорской власти и аристократическая оппозиция. *Культура Византии IV – первая половина в.* М.: Наука, 1984. С. 98–118.

Лотман Ю. М. Об оппозиции «честь-слава» в текстах Киевского периода. *Труды по знаковым системам*. 1971а. Вып. 5. С. 101–106.

Лотман Ю. М. Еще раз о понятиях «слава» и «честь» в текстах Киевского периода. *Труды по знаковым системам*. – 1971б. – Вып. 5. – С. 469–474.

Пейчев Божидар. Философский трактат в Симеоновом сборнике / Пер. с болг. В. С. Горский, отв. ред. В. М. Ничик. К.: Наукова думка, 1983. 152 с.

Полное собрание русских летописей. М.: Языки русской культуры, 1998. Т. 2: Ипатьевская летопись. 648 с.

Полное собрание русских летописей. М.: Языки русской культуры, 1997. – Т. 1: Лаврентьевская летопись. 496 с.

Срезневский И. И. Материалы для словаря русского языка по письменным памятникам / Издание ОРЯС ИАН. СПб.: Типография ИАН, 1902. Т. 2. 1803 стб.

Срезневский И. И. Материалы для словаря русского языка по письменным памятникам / Издание ОРЯС ИАН. СПб.: Типография ИАН, 1912. Т. 3. 1684, 272 стб.

Срезневский И. И. Материалы для словаря русского языка по письменным памятникам / Издание ОРЯС ИАН. СПб.: Типография ИАН, 1893. – Т. 1. X, 50 с., 1420 стб.

Ambrosius Mediolanensis. De officiis ministrorum *Patrologia Latina* 16. cols. 23–184.

Anecdota graeca e codd. Manuscriptis bibliothecarum oxoniensium / J. A. Cramer. Vol. 3. Oxonii: Typogr. Acad, 1836. 420 p.

Киричок Олександр Борисович

доктор філософських наук, старший науковий співробітник

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001

E-mail: kyrychok73@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5582-8660>

Стаття надійшла до редакції: 16.10.2020

Схвалено до друку: 02.03.2021

SOME ASPECTS OF “MISCELLANY (IZBORNİK) OF 1073” PHILOSOPHICAL TERMS TRANSLATION: ETHICS

Kyrychok Oleksandr Borysovych

ScD in Philosophy, senior researcher

H. Skovoroda Institute of philosophy, NAS in Ukraine

4, Tryokhsviatitelska str., Kyiv 01001

E-mail: kyrychok73@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5582-8660>

ABSTRACT

Research article is devoted to the research of philosophical terms “Miscellany (Izbornik) of 1073” – Old Slavic handwritten book of the 11th century. In contrast to the frequently studied fragment called “philosophical treatise” (B. Peichev) as part of “Miscellany”, the author draws attention to another fragment, namely to the chapter called “Joseph of the Maccabees”, which is a translation from Greek of certain fragments of the 4 Maccabees. Since the fragment is devoted to the issue – how passions can be guided by reflection, in addition to epistemological terms, it contains a large number of ethical terms, such as “pleasure”, “suffering”, “rationality”, “courage”, “prudence”, “justice”, etc. In fact, the fragment represents the very first attempt of translation into Slavic of the Greek ethical categories such as “φρόνησις”, “ἀνδρεία”, “σωφροσύνη”, “δικαιοσύνη”, “ἡδονή”, “πόνος”. Using this fragment as an example, the author of the research article shows how the Christian influences were introduced by the Slavic translator into the Platonic and Aristotelian terminological matrix, which was the basis of the fragment. Further, analysis of another group of ethical terms associated with “types of passions” (“lust”, “joy”, “fear”, “sadness”, “contempt”, “blasphemy”, “greed”, “vanity”, “grumpiness”, “envy”, etc.) shows that some of the words selected by early translator, subsequently introduced into the literary Ukrainian, can be successfully used even by a modern researcher or translator. The research made shows also an active process of incorporation of ancient philosophical ideas into native culture back in the 11th century, in particular, the Greek doctrine of the four virtues (“ἀρετή”) in Plato's interpretation with Aristotle's modifications, the idea of leading role of reflection in the human soul, the Aristotelian doctrine on the types of passions and the like. It gives us the opportunity to evaluate the presence of philosophical component in the Kyivan Rus' culture at the earliest period of its formation and development in a different way.

Keywords: “Miscellany of 1073”, philosophical terms, “rationality”, “courage”, “prudence”, “justice”, “passion”, “pleasure”, “suffering”.

REFERENCES

- Ambrose. On the Offices of Ministers, *Patrologia Latina* 16. cols. 23–184. (in Latin)
- Anecdotes from the Greek codices. (1836). Manuscripts of libraries oxoniensium / J. A. Cramer. Vol. 3. Oxonii: Typogr. Acad, 1836. 420 p. (In Greek).
- Aristotle. (2002). Aristotle. Nicomachean ethics / Αριστοτελους. *Ἠθικὰ Νικομάχεια* / Tr. from ancient Greek V. Stavnyuk. Kyiv: Aquilon-Plus, 480 p. (In Greek and Ukrainian).
- Averintsev, S. S. (1988). Rus' and Byzantium: two types of spirituality. *New world*. № 7. pp. 210–220. (In Russian).
- Books of Maccabees. (2014). (Translation from Ancient Greek, introduction and commentary by N. V. Braginskaya, A. N. Koval, A. I. Shmaina-Velikanova; ed. N. V. Braginskaya; scientific editor M. Tuval. Moscow: Bridges of Culture / Gesharim. 632 p. (In Russian).
- Bugoslavsky, S. (1928). Anonymous tale of holy princes Boris and Glib in the North-West Russian edition. *Ukrainian-Russian sources of the XI-XVIII centuries about the princes Boris and Glib*. Kyiv: Typography of Academy of Sciences, 1928. pp. 56–71. (In Ukrainian).
- Complete Collection of Russian Chronicles. (1998). Volume 2. Hypatian Codex. Moscow: Languages of Russian culture. 648 p. (In Russian).
- Complete Collection of Russian Chronicles. (1997). Volume 1. Laurentian Codices. Moscow: Languages of Russian culture. 496 p. (in Russian).

- Dvoretzky, I. Kh. (1958). Ancient Greek-Russian dictionary. Moscow: Publishing house of foreign and national dictionaries. Vol. 2: M – Ω. 1904 p. (860 p. – 2 volume). (In Russian).
- Gorsky, V. S. (1988). Philosophical ideas in the culture of Kievan Rus' XI - early XII centuries. Kiev: Scientific thought. 213 p. (In Russian).
- Kurbatov, G. L. (1984). Political theory in Byzantium. Ideology of emperor's power and aristocratic opposition. *Culture of Byzantium IV - the first half of the century*. Moscow: Science. pp. 98–118. (In Russian).
- Kyrychok, O. B. (2007). A set of virtues of the ideal ruler. *Spiritual traditions in Ukrainian culture*. Kyiv: Phoenix. pp. 24–29. (In Ukrainian).
- Kyrychok, O. B. (2012). Polyfunctionality of anthropological and political vocabulary in the Slavic translation of “Epistola canonica” by Gregory of Nyssa. Proceedings. Philosophy series. № 10. Ostrog: NaUOA Publishing House. pp. 162–171. (In Ukrainian).
- Kyrychok, O. B. (2013). The image of the “ideal prince” as an amplification of ethical topos of ancient man. *Nestor's Studies: A Man of the Ancient Rus'. Historical, philosophical and religious aspects*. Kyiv: National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Reserve. pp. 14–18. (In Ukrainian).
- Kyrychok, O. B. (2016). Features of use and translation of ancient Slavic political terminology. *Language: classical – modern – postmodern: scientific articles / National University of "Kyiv-Mohyla Academy, ed. V.M. Ozhogan*. Kyiv: SPIRIT AND LETTE. Vol. 2. pp. 71–81. (In Ukrainian).
- Kyrychok, O. B. (2020). SOME ASPECTS OF “MISCELLANY OF 1073” PHILOSOPHICAL TERM TRANSLATION: PHILOSOPHY OF COGNITION. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Philosophy. Philosophical Peripeteias, (63), c. 89-97*. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2020-63-10>. (In Ukrainian).
- Lotman, Yu. M. (1971a). On the opposition “honor-glory” in the texts of the Kiev period. *Sign Systems Studies*. № 5. pp. 101–106. (In Russian).
- Lotman, Yu. M. (1971b). Again about the concepts of “glory” and “honor” in the texts of the Kiev period. *Sign Systems Studies*. 1971. No. 5. pp. 469–474. (In Russian)
- Peychev Bozhidar (1977). The Philosophical Treatise in Simeon's Miscellany. Sofia, Publ. of the Bulgarian Academy of Sciences. 139 p. (in Bulgarian).
- Peychev Bozhidar. (1983). Philosophical treatise in Simeon's Miscellany / Transl. from Bulg. V. S. Gorsky, ed. V. M. Nichik. Kiev. Scientific Thought. 1983. 151 p. (In Russian).
- Sreznevsky, I. (1893). Materials for a dictionary of the Rus' language based on written monuments. Published by ORYAS IAN. St. Petersburg. Printing House IAN. Vol. 1. X, 1420 p. (In Russian).
- Sreznevsky, I. (1902). Materials for a dictionary of the Rus' language based on written monuments. Published by ORYAS IAN. St. Petersburg. Printing House IAN. Vol. 2. 919 p. (In Russian).
- Sreznevsky, I. (1912). Materials for a dictionary of the Rus' language based on written monuments. Published by ORYAS IAN. St. Petersburg. Printing House IAN. Vol. 3. 1684, 272 p. (In Russian).
- Svyatoslav's Miscellany of 1073: Facsimile edition. (1983). Moscow. Book. 266 sh. (In Russian).
- The Prince Svyatoslav's Miscellany of 1073. With Greek and Latin texts (1882). *Reading in the Society for the History and Antiquities of the Russian*. Book. 4. 184 p. (In Russian).
- Zimin, A. A. (1971). About the article by Yu. Lotman “On the opposition honor-glory in the secular texts of the Kiev period”. *Sign Systems Studies*. 5, 464–468. (In Russian).

Article arrived: 16.10.2020

Accepted: 02.03.2021